

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 19, No 1, Spring and Summer 2026
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2026.241091.1444>

Research Paper

Nader Shah's government faced with the problem of legitimacy

Reza Bigdelou

Associate Professor in History, Social Department, Policing Sciences and Social Studies Research Institute, Tehrān, Iran.
Email: bigdelor@gmail.com

Received: 2025/12/13 PP 47-73 Accepted: 2025/08/13

Abstract

The legitimacy of governments has been an issue for rulers in Iran from the past to the present. Legitimacy is a relative issue for all governments, and no government has had and will never have complete and absolute legitimacy. Many governments in Iran have also grappled with the issue of legitimacy and have even faced a crisis in this regard. Despite the military power of Cairo and the victory over the occupying enemies, the government of Nader Shah faced the issue of legitimacy from the very beginning of the Afshari dynasty, and over time this issue turned into a crisis of legitimacy. Using the historical method, this article seeks to answer the question of what were the causes and contexts of the crisis of legitimacy of the Naderi government and what was Nader's reaction to this crisis? The findings of the research suggest that two types of causes and contexts, originary and functional, caused problems and then crises in the legitimacy of Naderi's government. From the originary perspective, the existence of a deep-rooted rival legitimacy and the lack of lineage legitimacy were challenging that Nader always struggled with. According to the findings of the present study, functional legitimacy was a much more important factor that caused the erosion of legitimacy and made it critical. Performance based on tyranny, inefficiency and dysfunction of the government, crisis in identity and participation, attempts to transform the foundations of religious legitimacy, and the rupture of the knowledge-power relationship in legitimation were among the main causes of the crisis in the legitimacy of the Naderi government.

Keywords: Nader Shah, legitimacy, Crisis, Safavid, Iran

Citation: Reza Bigdelou.2026. *Nader Shah's government faced with the problem of legitimacy*, Journal of History of Iran, Spring and Summer, Vol 19, no 1, PP 47-73.

Copyright:2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

Legitimacy is one of the oldest, most important, and most influential concepts in the social sciences and other fields of the humanities. It has always been one of the most important concerns of rulers and political organizations. Since the state came into existence, the need to legitimize power and government has also been born with it. The specific task of legitimacy is very important for the state. In fact, legitimacy is a justification of the right to rule and sovereignty by the ruler and the institution of the state, a justification of the right to command by the ruler and the necessity of obedience by the people. Any government that is established, no matter how powerful, still needs to legitimize its regime. It is this necessity for the continuation of government and the expansion of sovereignty that rulers and those in power, from the earliest stages of the establishment of governments, have always sought to legitimize and demonstrate their power in the eyes of the people and other governments in order to maintain their power and influence. For this reason, governments are always trying to establish their government's authority by relying on various factors and sources of legitimacy such as religion, tradition, customs, law, race, popular consent, ideology, etc. Nader's government, from the perspective of ups and downs, power and weakness, strength and fragility, is a source of wonder and surprise for every historian and government researcher, and the assumption of this article is that despite the military power and conquests that made Nader the last great conqueror of Asia, the sudden and surprising collapse of his power was due to the weakness of his original legitimacy and the erosion of his government's functional legitimacy. Documents and evidence show that legitimacy in Nader Shahi's government was the main concern of Nader and his government from the very beginning of the government. To this end, a series of measures and policies were taken to produce, reproduce, justify, and propagate its legitimacy and delegitimize its rivals. Despite these measures and programs, the process of producing and reproducing the legitimacy of the Naderi government faced increasing erosion, so that ultimately the Naderi government faced a situation that can be described as a crisis of legitimacy. This article, seeks to answer the question of what were the causes and contexts of the crisis of legitimacy of the Naderi government and on what basis was Nader's reaction to this crisis based?

Materials and Methods

Research Method The present research is a historical research type. In historical research, the research data is based on sources, documents, and evidence left by

the research subject. The information gathering tool in this type of research is library resources, documents, and archival records. The analysis method will be historical analysis. Explanation in the historical analysis method is mainly based on induction. This means that by referring to the data, including documents, evidence, and remaining evidence, it attempts to reach some kind of theoretical conclusion. By examining the evidence and documents and thinking carefully about them, it attempts to discover existing patterns and deduce a general and agreed-upon opinion from the documents and evidence.

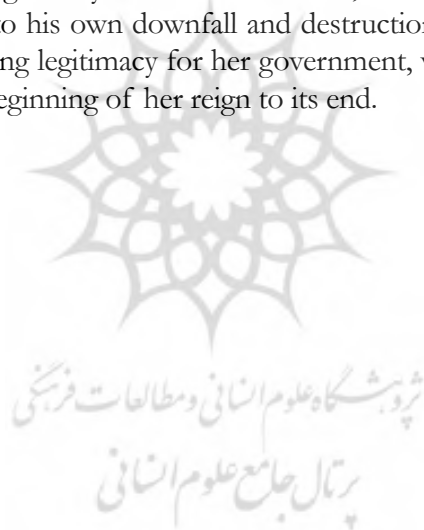
Result and Discussion

Considering the theoretical foundations of legitimacy, it seems that legitimacy is the problem of yesterday, today, and tomorrow for governments and those in power. Every government, no matter how powerful, still needs to legitimize its power. Naderi's government is an example of a government that, despite its extraordinary military power and victories over Iran's occupying enemies, fell into crisis due to weakness in legitimacy and suffered from weakness and erosion due to the lack of an appropriate response to the legitimacy problem. Accordingly, the present article, using the method of historical research, sought to answer the question of what were the causes and grounds of the legitimacy crisis of Naderi's government and what was Nader's response to this crisis? While most scholars have focused on the origin/precedence of the legitimacy problem of Nader's government, and the fact that Nader ignored the strong Safavid legitimacy and came from a subordinate lineage that did not have royal lineage, they have reduced the problem of Nader's legitimacy to an origin. This is despite the fact that, according to this article, the main crisis of legitimacy of Nader's government arose from functional legitimacy. Nader Shah's claim to legitimacy was in conflict with the legitimacy of the Safavids from the beginning, and there is ample evidence that the legitimacy of the Safavids was still deeply rooted in Nader's era. From this perspective, it can be said that the government of Nader Shah Afshar was challenged from the outset from the perspective of origin. In addition to the problem of his originary legitimacy, Nader also failed to produce, reproduce, and justify the legitimacy of his government from the perspective of function. The findings of the present study indicate that the problem of Nader's legitimacy was more in functional legitimacy than in originary legitimacy. Nader attempted to transform the religious foundations of the legitimacy of society. For this reason, he introduced the Ja'fari religion, and in fact, Sunnism, which was met with a cold reaction and rejection by the Shiite

and fanatic majority of the people. The change in religious foundations and the entry of new and alien religious and ethnic elements led to identity divergence and a crisis in participation. Nader based his rule on tyranny, violence, and absolute tyranny.

Conclusions

Despite all the measures Nader Shah took to legitimize his government and delegitimize claimants to power, his efforts were not successful. This had several reasons. In addition to persuasive and theoretical issues, Nader's government failed to fulfill its inherent special task. Despite the removal of foreign occupation and his famous conquests, which were expected to bring prosperity and peace to the people, Nader's government itself became a factor in insecurity, excess, and the destruction of cities and villages. Ultimately, Nader's reliance on legitimacy based on militarism, which was the strength of his government, led to his own downfall and destruction. Thus, Nader was a major failure in creating legitimacy for her government, which she was unable to resolve from the beginning of her reign to its end.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۹، شماره ۱، بهار و تابستان، ۱۴۰۵
شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2026.241091.1444>

مقاله پژوهشی

دولت نادرشاه در مواجهه با دشواره مشروعیت

رضا بیگدلو ^{ID}

دانشیار تاریخ، گروه اجتماعی، پژوهشگاه علوم اجتماعی و مطالعات اجتماعی، تهران، ایران. رایانامه: bigdolor@gmail.com

دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۲ صص ۴۷-۷۳ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۲

چکیده

مشروعیت دولت‌ها مسئله‌ای از گذشته تا به امروز برای حکمرانان در ایران است. مشروعیت برای همه دولت‌ها امری نسبی است و هیچ دولتی مشروعیت تام و مطلق نداشته و نخواهد داشت. بسیاری از دولت‌ها در ایران نیز با مسئله مشروعیت دست‌به‌گریبان شده و حتی در این امر دچار بحران نیز شده‌اند. دولت نادرشاه با وجود قدرت نظامی قاهره آن و پیروزی بر دشمنان اشغالگر از بدو تأسیس سلسله افشاری با مسئله مشروعیت مواجه شد و در طی زمان این مسئله تبدیل به بحران مشروعیت شد. این مقاله با استفاده از روش تاریخی به دنبال پاسخ به این پرسش است که علل و زمینه‌های بحران مشروعیت دولت نادری چه بود و واکنش نادر در مقابل این بحران چه بوده است؟ یافته‌های پژوهش بر آن است که دو گونه علل و زمینه‌های خاستگاهی و کارکردی باعث ایجاد مشکل و سپس بحران در مشروعیت دولت نادری شدند. از منظر خاستگاهی وجود مشروعیت ریشه‌دار رقیب و فقدان مشروعیت تباری از چالش‌هایی بودند که همواره نادر با آنها دست‌به‌گریبان بود. طبق یافته پژوهش حاضر، مشروعیت کارکردی عوامل به‌مراتب مهم‌تری بودند که زمینه فرسایش مشروعیت و بحرانی ساختن آن را موجب شدند. عملکرد مبتنی بر جباریت، ناکارآمدی و کژکارکردی دولت، بحران در هویت و مشارکت، تلاش برای دگرگون‌سازی مبانی مشروعیت مذهبی و گسست رابطه دانش-قدرت در مشروعیت‌سازی از علل اصلی پیدایش بحران در مشروعیت دولت نادری بود.

واژه‌های کلیدی: نادرشاه، مشروعیت، بحران، صفویه، ایران.

استناد: بیگدلو، رضا. ۱۴۰۵. دولت نادرشاه در مواجهه با دشواره مشروعیت، مجله تاریخ ایران، بهار و تابستان، سال ۱۹، شماره ۱، ۴۷-۷۳.

Copyright:© 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه و بیان مسئله

«مشروعیت» یکی از قدیمی‌ترین، مهم‌ترین و تأثیرگذارترین مفاهیم در علوم اجتماعی و سایر حوزه‌های علوم انسانی به شمار می‌رود. این مفهوم همواره یکی از دغدغه‌های اصلی زمامداران و سازمان‌های سیاسی بوده است؛ به گونه‌ای که از زمان پای نهادن نهاد دولت به عرصه وجود، نیاز به مشروعیت‌بخشی به قدرت و حکومت نیز همراه با آن پدیدار شد. کارویژه مشروعیت برای دولت‌ها اهمیت بسزایی دارد؛ در واقع، مشروعیت توجیه‌گر حق فرمانروایی و حاکمیت نهاد دولت است؛ به بیان دیگر، توجیه حق فرمان دادن از سوی حاکم و لزوم اطاعت از سوی مردم است. هر دولتی که تأسیس می‌شود، فارغ از میزان قدرت نظامی‌اش، همچنان نیازمند مشروعیت‌بخشی به نظام حکومتی خویش است. در راستای همین ضرورت تداوم حکومت و بسط حاکمیت است که صاحبان قدرت، از همان مراحل نخستین تأسیس حکومت، به منظور حفظ دوام و نفوذ خود، همواره در پی مشروع‌سازی و برحق جلوه دادن قدرت خویش نزد مردم و سایر دولت‌ها بوده‌اند. به همین دلیل، دولت‌ها همواره با اتکا به منابع گوناگون مشروعیت‌بخش، نظیر دین، سنت، آداب و رسوم، قانون، نژاد، رضایت مردمی و ایدئولوژی، در تلاش برای اقتدارآفرینی بوده‌اند. در این میان، دولت نادری (نادرشاه افشار) از منظر فراز و فرودها، قدرت و ضعف، و استحکام و شکنندگی، مایه شگفتی مورخان و پژوهشگران حوزه دولت است. فرض مقاله حاضر بر این است که با وجود قدرت نظامی و فتوحاتی که نادر را به «آخرین فاتح بزرگ آسیا» ملقب ساخت، فروپاشی ناگهانی و حیرت‌انگیز قدرت او، ریشه در ضعف مشروعیت خاستگاهی و روند فرسایشی مشروعیت کارکردی دولت وی داشته است.

اسناد و شواهد تاریخی مبین آن است که موضوع مشروعیت از همان آغاز، دغدغه اصلی شخص نادر و دولت او بود. بدین جهت، مجموعه‌ای از اقدامات و سیاست‌ها به منظور تولید، بازتولید، توجیه و تبلیغ مشروعیت این دولت و همچنین مشروعیت‌زدایی از رقیبان صورت گرفت. با وجود این برنامه‌ها، روند تولید و بازتولید مشروعیت در دولت نادری با فرسایشی فزاینده روبه‌رو شد؛ به گونه‌ای که در نهایت، این دولت در وضعیتی قرار گرفت که از آن می‌توان با تعبیر «بحران مشروعیت» یاد کرد. این مقاله با بهره‌گیری از روش پژوهش تاریخی، به دنبال پاسخگویی به این پرسش‌هاست: علل و زمینه‌های بحران مشروعیت در دولت نادری چه بود و واکنش نادر در مواجهه با این بحران، بر چه مبانی و اصولی استوار بود؟

پیشینه پژوهش

در مورد مشروعیت نادر مقالات و کتاب‌های چندی به نگارش درآمده است. به طوری که می‌توان بیان کرد در مقایسه با مشروعیت دیگر دولت‌ها در این زمینه آثار به نسبت بیشتری تدوین شده است. از جمله آثار مهم و به روز در این زمینه آثار ذیل را می‌توان برشمرد:

عنوان اثر	نویسنده/نویسندگان	علل بحران مشروعیت	خاستگاهی/کارکردی
زمینه‌های اجتماعی و جریان شناسی مشروعیت نادر	جعفری و شعبانی مقدم ۱۳۹۴	هماوردی نداشتن با مشروعیت صفوی	خاستگاهی
مشروعیت صفویان و پادشاهی نادر	عبداللهی و کجباف ۱۳۹۲	مبانی مشروعیت غیرشیعی	خاستگاهی
نادرشاه، مشروعیت و شورش‌های اجتماعی	فریدی و دیگران ۱۳۹۶	ریشه‌دار بودن مشروعیت صفویه، توفیق نداشتن در ایجاد مشروعیت	خاستگاهی و کارکردی
بازاندیشی در علل و زمینه‌های تشکیل شورای مغان ۱۴۰۱	سالاری شادی و دلیر	توفیق نداشتن در ایجاد مشروعیت	خاستگاهی
مفهوم ظل‌اللهی در عصر نادرشاه و تحولات اجتماعی-سیاسی بر اساس تکوین مناسبات جدید دانش-قدرت	دلیر ۱۴۰۰	تضعیف روحانیت به‌عنوان تولیدکنندگان مشروعیت	خاستگاهی
نادرشاه و تلاش برای مشروعیت در ایران پس از صفویان	تاگر ۱۳۹۸	عدم پذیرش رکن پنجم توسط عثمانی-شکست در ایده‌های مشروعیت‌سازی	خاستگاهی
آسیب‌شناسی عملکرد نادرشاه در تغییر حاکمیت سیاسی از صفویه به افشاریه	بابایی ۱۴۰۰	سیاست نظامیگری-به‌هم‌ریختگی دیوانسالاری-بحران مشروعیت در داخل و خارجی	خاستگاهی و کارکردی
عبدالله سویدی و روایتی سلفی از کنگره تقریب مذاهب نادرشاه افشار در نجف	جعفریان و دیگران ۱۳۹۶	تلاش برای مشروعیت‌سازی در سیاست خارجی و مشروعیت‌زدایی از سیاست تهاجمی عثمانی	خاستگاهی

از منظر انتقادی عمده این مقالات و آثاری که درباره علل بحران در مشروعیت نادری به رشته نگارش درآمده ریشه‌دار بودن و نیرومندی مشروعیت صفوی را مشکل عمده دولت نادری دانسته‌اند و اقدامات مشروعیت‌ساز نادر در بنیان ساختن مشروعیت نظامی، تباری و مذهبی را قرین توفیق ندانسته‌اند. این آثار عمدتاً مشروعیت خاستگاهی را مدنظر قرار داده و به‌نوعی نگاهی وبری به مقوله و مفهوم مشروعیت داشته‌اند و به مشروعیت کارکردی نادر توجه بسیار محدودی کرده‌اند. این مقاله بر آن است ضمن تحلیل مشروعیت دولت نادر از جنبه‌های مختلف، با گشودن نگاهی نو به مبانی مشروعیت، ناتوانی نادر در ایجاد مشروعیت کارکردی را مورد بررسی قرار دهد.

چهار چوب نظری

مفهوم «مشروعیت» هر چند از دیرباز در اندیشه سیاسی یونان باستان مطرح بوده و فلاسفه سیاسی پس از رنسانس نیز به آن پرداخته‌اند، اما نخستین بار «ماکس وبر» آن را به صورت مدون و نظام‌مند ارائه کرد. پس از وی، اندیش‌مندانی چون دیوید بیتهم، یورگن هابرماس، لوسین پای و دیگران، مفهوم، مبانی و کارکردهای مشروعیت را بیشتر بسط دادند؛ به گونه‌ای که اکنون این موضوع به یکی از مفاهیم کلیدی در حوزه‌های علوم سیاسی، فلسفه سیاسی و علوم اجتماعی تبدیل شده است. وبر گونه‌های مشروعیت را در قالب سه الگوی «سنتی»، «کارزماتیک (فرهمندانه)» و «عقلانی-قانونی (بوروکراتیک)» دسته‌بندی کرده است. در مشروعیت سنتی، حاکمان قدرت و فرمانروایی خود را با عناوینی چون پدر، شاه، وصی، ولی، ظل‌الله و موارد مشابه توجیه می‌کنند. این نوع مشروعیت بر پایه معیارهایی نظیر وراثت، کهن‌سالی (شیخوخیت) و دیگر سازوکارهای سنتی استوار است. در این الگو، سازوکار انتقال قدرت موروثی بوده و انتقال آن از حاکم به فرزند، امری طبیعی تلقی می‌شود. در نوع آرمانی این الگو، مشروعیت حاکم تابع سنت‌ها و مذهب است؛ بنابراین در صورت شکستن سنت‌ها و نادیده گرفتن مبانی مذهبی، دولت مشروعیت خود را از دست می‌دهد. در این نظام سیاسی، تفکیک مناصب از اشخاص دشوار است و ضابطه مشخصی برای ارتقای شغلی وجود ندارد. بوروکراسی سنتی در واقع ماهیتی عقلانی و قانونی ندارد، بلکه متشکل از مجموعه‌ای از خدمتگزاران است که مقام و منصب خود را وام‌دار شخص حاکم هستند (وبر، ۱۳۸۴: ۳۷۰؛ گلیانی، ۱۳۷۸: ۵۶).

مشروعیت کارزماتیک یا فرهمندانه، مبتنی بر ویژگی‌های شخصیتی استثنایی یک فرد است که به واسطه آن بر دیگران برتری می‌یابد و به عنوان شخصی شناخته می‌شود که دارای توانمندی‌ها و خصوصیات فوق‌طبیعی، فوق‌انسانی یا دست‌کم استثنایی است (وبر، ۱۳۸۴: ۴۶۰). بر پایه همین ویژگی‌هاست که شخص فرهمند، حق فرمانروایی بر دیگران را می‌یابد و آنان نیز حاکمیت او را می‌پذیرند.

مشروعیت عقلانی-قانونی (بوروکراتیک) متعلق به دوران مدرن است و بر پایه سازمان‌داری دیوان‌سالارانه بنا شده است که در آن، هر مقامی حیطة صلاحیت قانونی مشخصی دارد (گلیانی، ۱۳۷۸: ۵۵). از ویژگی‌های این اقتدار آن است که روابط میان فرمانروا و کارکنان، بر اساس یک نظام دیوان‌سالارانه و غیرشخصی استوار است و اقتدار رهبر سازمان نیز محدود به حیطة صلاحیت قانونی اوست. قوانین در این الگو، از طریق توافق یا تحمیل و بر اساس مصلحت، ارزش‌های عقلانی و یا هر دو وضع می‌شوند. حکومت‌شوندگان در جایگاه شهروند قرار دارند و تنها در چارچوب پیش‌بینی شده در قانون، مکلف به اطاعت از قواعد و هنجارهای غیرشخصی هستند (فلاحی‌اصل، ۱۳۹۶: ۲۴-۲۶).

هرچند وبر موضوع مشروعیت را به صورت مدون ارائه داد و مبانی خاستگاهی آن را تحلیل کرد، اما نظریات وی با کاستی‌هایی نیز همراه است. یکی از انتقادات بنیادین این است که وبر مسئله مشروعیت را صرفاً به «باور به مشروعیت» تقلیل داده و در نتیجه، امکان داوری عینی درباره اینکه آیا روابط معین قدرت واقعاً مشروع هستند یا خیر را منتفی ساخته است؛ حال آنکه مشروعیت پدیده‌ای چندبعدی است (بیتهام، ۱۳۸۲: ۲۲). به تعبیر فیرحی، مشروعیت در نظریه وبر تنها به مشروعیت فاعلی و خاستگاهی فروکاسته شده است. وبر «باور به مشروعیت» یا دلایل مشروع بودن قدرت را در الگوی سه‌گانه خود تبیین کرده، اما عوامل، انگیزه‌ها و فرایند «مشروعیت‌سازی» قدرت را مسکوت گذاشته است (بیتهام، ۱۳۸۲: ۲۵). به بیان هیوود، دسته‌بندی وبر از مشروعیت، گرچه همچنان روشی کارآمد تلقی می‌شود، اما از انتقادات مصون نمانده است. یکی از ایرادات وارد بر آن، این است که با تمرکز صرف بر مشروعیت نظام فرمانروایی، درباره شرایط مبارزه با اقتدار سیاسی (ناشی از اتخاذ سیاست‌های غیرمردمی یا بی‌اعتباری رهبری و حکومت) سخن چندان به میان نمی‌آورد. افزون بر این، اگر مشروعیت صرفاً «باور به مشروعیت» تلقی شود (همان‌گونه که مدنظر وبر بود)، چگونگی پیدایش آن نادیده گرفته می‌شود. چنین وضعیتی ممکن است اختیار تعیین مشروعیت را عموماً به صاحبان قدرت بسپارد تا با بهره‌گیری از ابزارهای گوناگون، برای خود حقانیت ایجاد کنند. بر همین اساس، بیتهام معتقد است تنها در صورتی می‌توان گفت یک قدرت از مشروعیت آرمانی برخوردار است که سه شرط اساسی زیر را احراز کرده باشد:

۱. حاکم قدرت را بر طبق قواعد موجود به دست آورده و اعمال کند؛ خواه این قواعد به صورت قوانین رسمی مدون شده باشند و خواه به شکل اصول غیررسمی.
۲. این قواعد باید بر اساس باورهای مشترک حکومت و مردم، موجه و پذیرفته شده باشند.
۳. مردم باید با ابراز رضایت خود در مقاطع زمانی مختلف، مشروعیت حکومت را تأیید کنند (هیوود، ۱۳۸۹: ۳۰۸).

این اصول سه‌گانه، از جمله موارد و خلأهایی است که در مبانی مشروعیت ماکس وبر تبیین نشده است

بحران در مشروعیت

مشروعیت در مفهوم کلی خود، امری نسبی است؛ از این رو هیچ حکومتی از مشروعیت تام و مطلق برخوردار نبوده و نخواهد بود. افزون بر این، هیچ‌گونه تضمینی نیز برای تداوم و بقای مشروعیت حکومت‌ها وجود ندارد. بر همین اساس، مشروعیت نظام‌های سیاسی بنا به دلایل متعددی گاه دچار بحران می‌شود. «بحران مشروعیت» وضعیتی است که در آن، یک نظام سیاسی قادر نیست اتباع خود

را نسبت به حقانیت قدرت خویش و لزوم فرمان برداری شان متقاعد سازد. در چنین شرایطی، شکنندگی نظام سیاسی افزایش می‌یابد و تداوم بقای آن نیازمند اتکای بیشتر به اعمال زور خواهد بود. فرجام نهایی این وضعیت، زوال قدرت دولت در تقابل با جامعه یا رقبا است (بیتهم، ۱۳۸۲: ۲۶۱). تمامی انواع حکومت‌ها، اعم از پادشاهی، مردم‌سالار و خودکامه، ممکن است با بحران مشروعیت مواجه شوند. برخی از این آسیب‌ها ممکن است ماهیتی عام داشته باشند و برخی دیگر، مختص نوع خاصی از حکومت‌ها یا ساختار جامعه مورد نظر باشند. به‌طور کلی، می‌توان بحران مشروعیت حکومت‌ها را به دو طیف عمده تقسیم کرد:

بحران تکوینی

این دسته از بحران‌ها ریشه در خاستگاه حکومت‌ها و حاکمان دارند و امری پیشینی محسوب می‌شوند؛ به بیان روشن‌تر، این بحران‌ها دارای ماهیتی تکوینی بوده و مستقیماً با نحوه به قدرت رسیدن حاکمان مرتبط هستند. یکی از مهم‌ترین دلایل فقدان مشروعیت در نظام‌های سیاسی، به چگونگی روی کار آمدن دولت‌ها بازمی‌گردد. هنگامی که منشأ شکل‌گیری یک دولت و قدرت حاکم، نه بر پایه رضایت، توافق و انتخاب عمومی، بلکه مبتنی بر خشونت و براندازی یک نظام قانونی پیشین باشد، می‌توان از بروز «بحران وجودی» یا «بحران تکوینی» در مشروعیت و خاستگاه حکومت سخن به میان آورد. حکومت‌های برآمده از براندازی، نمونه بارز چنین نظام‌هایی هستند. این دولت‌ها پس از کسب قدرت، می‌کوشند از طریق تدوین و ارائه مبانی و ایدئولوژی‌های جدید، و یا با تلاش در جهت توسعه خدمات عمومی و اثبات کارآمدی نظام خویش، خلأ مشروعیت خود را جبران کنند؛ با این حال، عموماً در تحقق این هدف ناکام می‌مانند (بشیری، ۱۳۹۸: ۵۸).

بحران کارکردی

این دسته از بحران‌ها ناشی از ماهیت و عملکرد حکومت‌ها بوده و امری پسینی محسوب می‌شوند. در واقع، در این نوع از بحران، مشروعیت موجود دولت از سوی جامعه بازپس گرفته می‌شود. طرد، نفی و سلب مشروعیت، به فرایندی اطلاق می‌شود که در آن، شهروندانی که رضایتشان برای مشروعیت بخشی به حکومت ضروری است، در واکنش به نحوه عملکرد حاکمان، به گونه‌ای رفتار می‌کنند که نشان‌دهنده پس گرفتن رضایتشان است. این اقدامات می‌تواند پیامدها و عوارض ناگواری برای جایگاه اخلاقی حکومت و همچنین ظرفیت و توان آن در اعمال حاکمیت (سلطه) به همراه داشته باشد؛ هر چند میزان اهمیت و تأثیرگذاری دقیق این واکنش‌ها، به بافت و ماهیت نظام سیاسی بستگی دارد. در این فرایند «فرسایش مشروعیت»، هنگامی که حکومت ذخایر مشروعیت خود را از دست می‌دهد، جامعه از پذیرش

درونی آن سر باز می‌زند و دیگر از فرمان‌های دولت اطاعت نمی‌کند. در چنین شرایطی، دولت با هیچ تمهیدی قادر به حفظ جایگاه خود نخواهد بود و به‌ناچار به اعمال زور بیشتر متوسل می‌شود؛ این در حالی است که اتکا به زور در بلندمدت، نمی‌تواند ثبات و بقای نظام را تضمین کند (لیپست، ۱۳۹۹: ۷).

علل و زمینه‌های بحران مشروعیت نادر

نادرشاه با بهره‌گیری از مجموعه‌ای از تمهیدات، برنامه‌ها و اقدامات دوسویه-شامل مشروعیت‌زدایی از رقبا و مشروعیت‌بخشی به دولت خویش-قدرت را در دست گرفت. در پی شکست شاه تهماسب دوم از امپراتوری عثمانی، نادر نامه‌هایی به سران سپاه فرستاد و ضمن سرزنش شاه بابت این شکست و تن دادن به معاهده ننگین پس از آن، وی را مسئول اصلی این ناکامی معرفی کرد (فسایی، ۱۳۸۲: ۵۱۷). اقدام دیگر نادر در راستای مشروعیت‌زدایی از شاه تهماسب و سلسله صفوی، برجسته کردن اشتغال وی به خوش‌گذرانی و می‌خواری و رسوا ساختن او در نزد بزرگان بود (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۱۸۷). در سوی مقابل، از جمله برنامه‌های مشروعیت‌ساز نادر، تشکیل شورا یا «قوریلتای مغان» با حضور نخبگان و بزرگان بود که تا پیش از آن در سنت سیاسی ایران سابقه نداشت. اخذ تعهد از بزرگان حاضر و تنظیم وثیقه‌نامه مبنی بر حمایت از دولت نادری و عدم حمایت از خاندان صفوی، نشان‌دهنده دغدغه جدی نادر در زمینه تأمین مشروعیت دولتش بود. همچنین، سیاست‌های مذهبی وی مبتنی بر طرح مذهب جعفری (در پیوند با مذاهب تسنن) و در واقع گرایش‌های سنی‌گرایانه دولت او، نشان‌دهنده عزم نادر برای دگرگونی مبانی مشروعیت و درانداختن طرحی نو در این عرصه بود. با وجود تمام این تدابیر، چالش‌هایی که در ادامه از منظر تکوینی و کارکردی پدید آمد، مشروعیت دولت نادری را با آسیب‌های جدی مواجه کرد و آن را به بحرانی تمام‌عیار مبدل ساخت؛ بحرانی که در نهایت، جان نادرشاه در گرداب آن فرو رفت. این چالش‌ها و بحران‌های مشروعیتی را می‌توان در دو دسته کلان گونه‌شناسی کرد:

مشروعیت‌خاستگاهی/تکوینی

وجود مشروعیت ریشه‌دار رقیب

از لحاظ تاریخی، شایع‌ترین نوع بحران مشروعیت زمانی رخ می‌دهد که رهبران حکومتی نتوانند منطقی پذیرفته‌شده برای گسترش اقتدار خود بیابند و در نتیجه، ادعاهای آنان برای کسب مشروعیت، در تعارض با دیگر کانون‌های مشروعیت و اقتدار موجود در جامعه قرار گیرد. ادعای مشروعیت نادرشاه از همان آغاز در تقابل مستقیم با مشروعیت سنتی و مذهبی صفویان قرار داشت. شواهد تاریخی متعددی نشان می‌دهد که مشروعیت سلسله صفوی، حتی در عصر نادری، همچنان در میان مردم ریشه‌دار بود.

از این رو می‌توان گفت دولت نادرشاه افشار از بُعد خاستگاهی از همان ابتدا دچار چالش بود؛ چالشی که بعدها به دلیل کژکارکردی‌های دولتش، به بحرانی مضاعف تبدیل شد. شواهد و مدارک فراوانی حاکی از آن است که برخلاف نکوهش‌های مستمر نادر، مردم و حتی مورخانِ درباری او، همچنان با احترام از دولت و خاندان صفوی یاد می‌کرده‌اند. برای نمونه، مروی از آن حکومت با عنوان «دولت علیّه سلاطین معدلت آیین صفویه» (مروی، ۱۳۶۴: ۲/۴۴۶) نام برده و استرآبادی نیز از شاه سلطان حسین با القاب احترام‌آمیز «خاقان شهید سعید، شاه سلطان حسین، روح‌الله روحه» یاد می‌کند (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۴). به بیان دیگر، مشروعیت دولت صفوی با وجود فرسایش اقتدار سیاسی و ضعف‌های کارکردی در سال‌های پایانی، کماکان ریشه‌ای استوار در مذهب و سنت‌های جامعه داشت. این قداست نهادینه‌شده‌ی صفویان که با ابزارهای گوناگون در باور ایرانیان تثبیت شده بود، بزرگ‌ترین چالش نادرشاه برای کسب مشروعیت به شمار می‌رفت (آوری، ۱۳۸۷: ۷۲؛ دلیر، ۱۴۰۰: ۱۱۹). سخن صریح میرزا ابوالحسن ملامباشی در شورای مغان مبنی بر اینکه «هر کس قصد سلسله صفوی نماید، نتاج [نسل و تبار] آن در عرصه عالم نماند» (مروی، ۱۳۶۴: ۲/۴۵۵)، به خوبی مبین دیدگاه اکثریت علمای دین، نخبگان و اقشار مختلف جامعه درباره حقانیت دولت صفوی و نامشروع بودن دولت نادری است. به تعبیر تاکر، نادر با پایان دادن به سنت انتساب به امامان شیعه در تعیین مشروعیت سلطنتی، هسته مرکزی پیروان و وفاداران صفوی را دلسرد کرده و از خود دور ساخت (تاکر، ۱۳۹۸: ۱۹). بر همین اساس بود که به گزارش ناظران آگاه آن دوره، نادرشاه با وجود برخورداری از سلطنتی با آن شکوه و عظمت نظامی، در چشم مردم خود غاصبی بیش نبود (بازن، ۱۳۴۰: ۴۲).

مشروعیت تباری

مشروعیت تباری و نظام وراثت مبتنی بر آن، همواره یکی از ارکان مهم مشروعیت‌بخش در سنت پادشاهی ایران به شمار می‌رفت. انتساب به دودمان شاهی پیش‌شرطی پذیرفته‌شده برای سلطنت بود که نادرشاه از آن بهره‌ای نداشت (فسایی، ۱۳۸۲: ۵۰۷). بر همین اساس، فقدان تبار اصیل پادشاهی را یکی از بحران‌های ریشه‌ای در مشروعیت دولت او دانسته‌اند. رحمی تاتار، وقایع‌نویس عثمانی، به نقل از فرماندهان ناراضی گریخته از سپاه نادر می‌نویسد: از آنجاکه نادر به خاندان‌های شاهی انتساب نداشت، محال بود مردم ایران او را از صمیم قلب دوست بدارند (کیوانی، ۱۳۹۳: ۵۹۴). به همین دلیل، بنا بر گزارش کارملیت‌ها، تنها در بخش کوچکی از کشور او را «شاه» می‌شناختند و توده مردم همچنان وی را با نام پیشینش، «قلی‌خان»، می‌نامیدند (گزارش کارملیت‌ها، ۱۳۸۱: ۶۵). نادر که به ضعف خاستگاه تباری خود واقف بود، رویکردی کاملاً متناقض (نفی از یک‌سو و توسل از سوی دیگر) در این زمینه

اتخاذ کرد. نادر در شورای مغان، مشروعیت مبتنی بر وراثت را به کلی رد کرد. وی در پاسخ به هشدارهای برادرش، ابراهیم خان، و دیگر اطرافیان مبنی بر اینکه سلطنت حق موروثی خاندان صفوی است، استدلال کرد که اگر پادشاهی صرفاً بر اصل و نسب استوار بود، باید تا به امروز «پیشدادیان» حاکم می بودند، نه «کیانیان» (مروی، ۱۳۶۴: ۴۵۰/۲). با وجود این نفی آشکار، نادر در تلاشی متناقض کوشید تا از همین عامل برای خود مشروعیت سازی کند. در تکاپوهای سیاسی او، توسل به نمادهای تباری به کرات دیده می شود. او در تقلیدی آشکار از تیمور گورکانی، نام نخستین نوه خود را «شاهرخ» گذاشت (لکهارت، ۱۳۳۱: ۱۱۴) و از طرق گوناگون ادعای وراثت میراث تیموری را مطرح ساخت (مروی، ۱۳۶۴: ۱۵/۱؛ استرآبادی، ۱۳۷۷: ۳۵ و ۳۶). نادر خود را جانشین و تداوم دهنده امپراتوری های بزرگ تاتار و تیموری می پنداشت؛ چنان که استرآبادی در وصف او می نویسد: «این برگزیده خدا و بزرگ کرده لطف ایزد توانا که بعد از لطف الهی استظهارش به شمشیر خویش است، نه زور بازوی ایل و عشیره خویش... به نام صمصام حدیدش را دولت تیموری در آستین است و در تار خم کمندش سلسله چنگیز و تاتار حلقه نشین» (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۱۴۶). این رویکرد تباری در دیپلماسی نادر نیز نمود بارزی یافت. او تبار «ترکمانی» خود را به مستمسکی برای مشروعیت بخشی در برابر دولت عثمانی، ازبکان و ترکمانان تبدیل کرد. هیئت اعزامی او به دربار عثمانی صراحتاً استدلال کردند که نادر باید به عنوان پادشاه مشروع ایران به رسمیت شناخته شود، زیرا از نژاد ترکمان است؛ تعبیری که برای دلالت بر پیوند نژادی وی با عثمانی ها، مغول ها و تیموریان به کار می رفت (تاگر، ۱۳۹۸: ۱۴). همچنین، او در صلح نامه با دولت عثمانی برای تثبیت مالکیت بر عراق عجم و آذربایجان، خود را «سلیل [یادگار و فرزند] سلسله ترکمانیه» نامید (نوائی، ۱۳۶۸: ۳۷۴). با وجود تمام این توجیهات، ادعاهای تباری نادر در عرصه بین المللی هرگز مقبول واقع نشد. دولت عثمانی نه تنها این استدلال ها را نپذیرفت، بلکه در تقابل با نادر، بارها از مدعیان دروغین صفوی چون «صفی میرزا» حمایت کرد (هنوی، ۱۳۸۳: ۲۸۸؛ حدیث نادرشاهی، ۱۳۷۶: ۴۱)؛ اقدامی که اعتراضات مکرر اما بی نتیجه نادرشاه به دربار عثمانی را به دنبال داشت (اسناد و مکاتبات تاریخی ایران دوره افشاریه، ۱۳۶۴: ۱۵۷).

مشروعیت کارکردی

گرچه مبانی تکوینی و خاستگاهی (مانند تبار و انتسابات مذهبی) در بر ساخت مشروعیت دولت ها نقشی اساسی و تعیین کننده ایفا می کنند، اما یگانه عامل مشروعیت بخش محسوب نمی شوند. در تاریخ سیاسی ایران، نمونه های متعددی از حکومت هایی وجود دارد که با سرنگونی دودمان های پیشین به قدرت رسیدند، مبانی مشروعیت خاص خود را بنا نهادند و توانستند اقبال و حمایت اقشار مختلف جامعه را جلب

کنند. این امر نشان می‌دهد که مفهوم مشروعیت سیاسی در ایران را نمی‌توان صرفاً به مبانی خاستگاهی و پیشینی فروکاست؛ بلکه در واقع، مشروعیت کارکردی (پسینی) چه بسا بیش از مشروعیت خاستگاهی در تکوین، بازتولید و توجیه‌پذیری اقتدار دولت‌ها مؤثر و کارآمد بوده است. از این رو، آن دسته از پژوهشگرانی که معمای مشروعیت دولت نادری را صرفاً به تداوم مشروعیت ریشه‌دار صفویان در میان مردم تقلیل داده‌اند، تبیین جامعی از علل شکل‌گیری این بحران ارائه نکرده‌اند. واقعیت تاریخی آن است که نادرشاه یگانه شخصیتی نبود که سودای عبور از نظم سیاسی صفوی را در سر می‌پروراند. در سال‌های پر آشوبِ مقارن با زوال صفویه، مدعیان دیگری نیز داعیه قدرت و تأسیس دولت مستقل داشتند و عملاً از وفاداری به پادشاهان صفوی عبور کرده بودند. برای نمونه، ملک‌محمد سیستانی بی‌اعتناء به شاه تهماسب دوم و جایگاه صفویان، مستقلاً رؤیای بر سر نهادن تاج کیانی را دنبال می‌کرد (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۴۰؛ حزین لاهیجی، ۱۳۳۲: ۷۷). همچنین، فتحعلی‌خان قاجار با وجود تعلق به سران قزلباش که قاعدتاً باید حامی سنت صفوی می‌بودند، خود به‌طور مستقل داعیه پادشاهی داشت (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۷۹). وجود این مدعیان نشان می‌دهد که جامعه و نخبگان آن عصر، آمادگی نسبی برای پذیرش یک نظم جدید و عبور از صفویه را داشته‌اند. با توجه به این بستر تاریخی، بررسی «مشروعیت کارکردی» دولت نادرشاه اهمیتی دوچندان می‌یابد؛ چراکه عملکرد نادر پس از رسیدن به قدرت، نقش اصلی را در رویگردانی مردم ایفا کرد. مهم‌ترین عواملی که از منظر کارکردی به فرسایش و در نهایت بحران عمیق در مشروعیت دولت نادری انجامیدند، به شرح زیر قابل تبیین هستند:

عملکرد مبتنی بر جباریت

بر اساس چارچوب نظری اشپربر، پایه‌های نظام جباریت بر ترس، وحشت، بی‌اعتمادی و سوءظن نسبت به دیگران، حتی نزدیکان شخص جبار، استوار می‌گردد. در این نظام، حاکم خواهان قدرت مطلق است و اطرافیان او با کوچک‌ترین خطا یا سوءظنی جان خود را از دست می‌دهند. نظام مبتنی بر جباریت، بیش از هر حکومت دیگری، نیاز به مشروعیت و مقبولیت را احساس می‌کند و به همین دلیل، هیچ‌گونه مخالفتی را برنمی‌تابد (اشپربر، ۱۳۶۳: ۱۲۷-۱۱۳). نادر از همان آغاز قبضه قدرت، بنیان دولت خویش را بر جباریت و استبداد مطلقه استوار ساخت. هر چند عنصر زور و اجبار در تکوین بسیاری از دولت‌ها وجود داشته است، اما برای بقای یک حکومت، قاعدتاً باید توازنی منطقی میان میزان ابتدای دولت بر زور و میزان پذیرش درونی آن از سوی جامعه و نخبگان وجود داشته باشد. شواهد و منابع تاریخی به‌صورت ضمنی و گاه کاملاً آشکار بیانگر آن‌اند که شورای مغان بر اساس اجبار و در جوی آکنده از بیم و هراس برپا گردیده بود. اعضای این شورا با فراخوان الزام‌آور نادر گرد هم آمده بودند. ابراهام کرتی،

به‌عنوان یکی از شاهدان عینی این رویداد، اذعان می‌کند که نادر اعضای شورا را کاملاً مرعوب قدرت خویش ساخته بود. بر اغلب مدعوین این شورا ترس و واهمه سنگینی غلبه داشت و همگان حتی در نشست و برخاست خود نهایت احتیاط را به خرج می‌دادند (کرتی، ۱۳۹۹: ۷۵ و ۱۰۹). هیئت‌های بزرگی که از اصناف و طوایف مختلف در این مجمع حضور یافته بودند، از ترس و صلابت نادر «مانند قالب بی‌روح بر خود می‌لرزیدند» (گاتوگی گوش، ۱۳۳۰: ۱۵). مهم‌ترین شاهد بر حاکمیت جورعب و جباریت، نحوه برخورد با میرزا ابوالحسن ملاباشی است؛ وی در خفا با برکناری صفویان مخالفت ورزید و از آنجا که بلافاصله «جاسوسان این خبر را به سمع مبارک [نادر] رسانیدند»، جان خود را بر سر این مخالفت پنهانی از دست داد (مروی، ۱۳۶۴: ۴۵۵/۲). لکه‌هات یکی از علل اصلی قتل فوری ملاباشی را پراکندن بذر ترس و هراس در دل سایر مخالفان سلطنت نادر می‌داند (لکه‌هات، ۱۳۳۱: ۱۴۰). قزوینی، مورخ متمایل به صفویه، می‌نویسد که در شورای مغان هیچ‌یک از سرداران را یارای آن نبود که سخنی از استمرار سلطنت شاه‌تیماسب دوم یا شاه‌عباس سوم بر زبان آورد (قزوینی، ۱۳۶۷: ۱۵۰). محمدکاظم مروی نیز به‌صراحت تأکید می‌کند که در جلسه قوریلتهای مغان هیچ‌کس درباره صفویه حرفی نزد و «همه‌کس دم از اخلاص و ارادت نواب اشرف صاحبقران می‌زدند» (مروی، ۱۳۶۴: ۴۵۵/۲). جوناس هنوی، از ناظران خارجی حاضر در اردوی نادری، ماهیت شورای مغان را کاملاً زیر سؤال برده و آن را نوعی توطئه برای تأسیس دولت افشاری می‌داند؛ او صراحتاً می‌نویسد که با پایان این شورا در آغاز سال ۱۷۳۶ میلادی، توطئه نادر به ثمر رسید و ایران «خود را در چنگ غاصبی یافت» (هنوی، ۱۳۸۳: ۱۵۴). شواهد و کنایات تاریخی متعددی تأیید می‌کنند که جلوس نادر بر تخت شاهی، هرگز با اقبال عمومی و پذیرش درونی همراه نبوده است. حزین لاهیجی در این باره روایت می‌کند: در شورای مغان چنین مقرر شد که نام سلطنت از شاه‌عباس صغیر منسوخ گردد و خطبه پادشاهی به نام نادرشاه خوانده شود. این رویداد در سال ۱۱۴۸ هجری قمری به وقوع پیوست و عبارت «الخیر فی ما وَقَع» به عنوان ماده‌تاریخ آن بر روی سکه‌ها ضرب شد. باین‌حال، یکی از ظرفای ایران در واکنش به این اقدام، چنین سرود:

بریدیم از مال و از جان طمع بتاریخ الخیر فی ما وقع (لاهیجی، ۱۳۳۲: ۱۱۹). عملکرد دولت نادری پس از بر تخت نشستن وی نیز مبتنی بر جباریت و استبداد نظامی بوده است. همین خوی استبدادی نادر همه را از وی بیزار ساخت (گزارش کارملیت‌ها، ۱۳۸۱: ۵۰). شرح ظلم‌های نادر و رفتار غیرانسانی وی در اصفهان و کرمان به‌ویژه در اواخر عمرش چنان همه را از وی منزجر کرد که حتی کارملیت‌ها وی را با عنوان جبار و ستمگر خطاب کرده‌اند (گزارش کارملیت‌ها، ۱۳۸۱: ۶۸ و ۷۴).

بی‌اعتمادی، توهم توطئه و سوءظن مفرط بر ذهن شاه و اطرافیان او مستولی شده بود. این سوءظن

بیمارگونه تا بدان جا پیش رفت که نادر فرزند رشید خویش را کور کرد (نویسی، ۱۳۶۸: ۱۶۰) و با بدگمانی‌های خود، بسیاری از یاران و سرداران وفادارش را به دشمنانی کینه‌توز مبدل ساخت. وی در سال‌های پایانی عمر چنین می‌پنداشت که همواره توطئه‌ای پنهان علیه او در جریان است؛ از این رو، شب و روز آرام، قرار و خواب نداشت (گلستانه، ۱۳۴۴: ۱۴). او حتی همواره اسی زین کرده در حرمسرا آماده نگاه می‌داشت تا در صورت بروز خطر، بی‌درنگ به دژ کلات بگریزد. جو ناامنی و سوءظن در این مقطع به شدت همگانی شده بود؛ چنان که بازن، طبیب فرانسوی نادر، در این باره می‌نویسد: «بومیان و بیگانگان، شاهزادگان و حاکمان، سربازان و سرداران، همگی از خشم و غضب نادر اندیشناک بودند. در ماه‌های پایانی، توطئه‌های سری از هر طرف آغاز شد و حتی خویشاوندان او نیز به شاکیان پیوستند. همه کس آرزو داشت فرصتی به دست آورد و برای ایمنی زندگی خود، به زندگی وی پایان بخشد» (بازن، ۱۳۴۰: ۳۵ و ۳۷).

بحران در هویت اجتماعی

میان هویت و مشروعیت، پیوندی استوار و معنادار برقرار است. هویت جمعی، پیش از هر چیز، مقوله‌ای ادراکی است؛ هویتی مشترک که تبادل معنا را در کنش‌های اجتماعی-سیاسی تسهیل کرده و زمینه‌ساز انسجام و همبستگی میان ساختار سیاسی و جامعه می‌گردد (افتخاری، ۱۳۹۰: ۲۶). هویت با دربرگرفتن مؤلفه‌های حساسی چون فرهنگ، ارزش‌های سیاسی-اجتماعی، هنجارهای زیستی، وفاق اجتماعی و آموزه‌های ملی، تأثیری مستقیم و بنیادین بر ساختار سیاسی و مشروعیت‌بخشی به آن بر جای می‌گذارد. به بیان دیگر، میزان انسجام و هویت اجتماعی و هرگونه دگرگونی در آن، ارتباطی تنگاتنگ با مسئله مشروعیت دارد (آزر و این‌مون، ۱۳۸۸: ۱۰۳). در تبیینی روشن‌تر، یکی از شروط اساسی بر خورداری یک نظام سیاسی از مشروعیت، همسویی و سازگاری میان ارزش‌های حاکم بر جامعه و ارزش‌های ترویجی نظام است. بر این مبنای، به هر میزان که فرهنگ سیاسی مردم با چارچوب‌های فرهنگی نظام انطباق یابد، آن دولت از مشروعیت و در نتیجه ثبات سیاسی بیشتری برخوردار خواهد شد؛ و در نقطه مقابل، بروز هرگونه ناسازگاری میان این دو عرصه، به ضعف مشروعیت و بی‌ثباتی نظام می‌انجامد. چنان که دیوید بیتهم نیز تأکید می‌کند، از ابعاد سه‌گانه مشروعیت دولت (افزون بر قانون‌مندی و جلب رضایت تابعان)، توانایی توجیه قواعد قدرت از طریق ارجاع به باورها و اعتقادات مشترک میان فرادستان و فرودستان است. در وضعیتی که نتوان قواعد قدرت را بر پایه این باورهای مشترک توجیه نمود، دولت مشروعیت خود را از دست خواهد داد (گلیانی، ۱۳۷۸: ۲۰۲؛ بشیریه، ۱۳۹۸: ۵۹). از دیگر زمینه‌های بروز بحران مشروعیت، شکل‌گیری تعارضات و شکاف‌های فرهنگی، قومی و اجتماعی است که ممکن

است ریشه‌های درون‌جامعه‌ای یا برون‌جامعه‌ای داشته باشند. یکی از عوامل کلیدی در پیدایش چنین تعارضاتی، ظهور نظام‌های فکری، عقیدتی، ارزشی و فرهنگی نوپدید است که طبیعتاً با نظام فکری مسلط و مستقر در تقابل قرار می‌گیرند (بشیریه، ۱۳۸۲: ۱۳۵).

نادرشاه در راستای پیشبرد برنامه‌های مشروعیت‌ساز دولت خویش، دست به اقداماتی زد که پیامد آن، دگرگونی در مبانی هویتی جامعه ایران بود. رویکرد محوری نادر در اتخاذ سیاست تمایل به تسنن، در وهله نخست معطوف به کسب مشروعیت از سوی امپراتوری عثمانی بود. در همین راستا، کنار گذاشتن خصومت‌های مذهبی و تلاش برای به رسمیت شناساندن «مذهب جعفری» به عنوان رکن پنجم اسلام، از مضامین پرتکرار در مکاتبات نادر و کارگزارانش با سلاطین و صدراعظم‌های عثمانی به شمار می‌رفت (نوائی، ۱۳۶۸: ۲۲۱، ۳۴۷، ۳۷۴ و ۳۷۷). وی پس از غلبه بر دشمنان داخلی و خارجی، کوشید تا از طریق این نامه‌نگاری‌ها به سلطان عثمانی نشان دهد که دولت ایران پس از وقایع شورای مغان، معیارهای جهان اسلام را پذیرفته و از بدعت‌های عصر صفوی فاصله گرفته است (جعفریان و دیگران، ۱۳۹۶: ۶۳؛ عبدی، ۱۳۹۴: ۱۴۳). چنان که در متون تاریخی نیز بازتاب یافته، پذیرش پادشاهی در صحرای مغان منوط به آن شد که ایرانیان مذهب شیعه را «تارک و به مذهب اصل سنت و جماعت سالک شوند» (مروی، ۱۳۶۴: ۹۸۰/۳). این سیاست تا بدان جا پیش رفت که در برهه‌هایی، برگزاری مراسم عزاداری حسینی و سر دادن اذان به شیوه شیعیان ممنوع اعلام گردید (نامه‌های شگفت‌انگیز کشیشان ژزوئیت، ۱۳۷۱: ۱۴۲)؛ رویکردی که به تعبیر جیمز فریزر، اگرچه در تنظیم مناسبات با همسایگان سودمند می‌نمود، اما در عرصه داخلی «خلاف مصالح مملکت‌داری بود» (فریزر، ۱۳۶۳: ۸۵). پیامد محتوم این سیاست‌ها، شکل‌گیری تعارضاتی عمیق میان هویت مشترک دولت و جامعه بود. تلاش برای دگرگونی در مذهب اکثریت ایرانیان و جایگزینی آن با مذهب جعفری (با خوانش نادری) و رویکرد سنی‌گرایانه او، در تضادی آشکار با باورهای شیعی جامعه ایران قرار داشت. افزون بر این، ورود عناصر قومی و زبانی جدید به ساختار قدرت - که عمدتاً ریشه در خارج از مرزهای ایران داشته و یا متعلق به اقوام حاشیه‌ای بودند - بر دامنه این تعارضات هویتی افزود. شواهد تاریخی به‌روشنی گواه آن‌اند که ایرانیان ساکن مناطق مرکزی و جنوبی، از دولتی که تکیه‌گاه اصلی‌اش عناصر غیرایرانی ازبک، افغان و ترکمن بود و همچنین از سیاست‌های مذهبی شخص نادر، به شدت ناراضی بودند (آوری، ۱۳۸۷: ۷۶). در پی این سلب اعتماد متقابل میان شاه و رعایای ایرانی، نادر برای حفظ پایه‌های قدرت خویش، هرچه بیشتر به سمت تکیه بر نیروهای ازبک، افغان و ترکمن سوق یافت (تاکر، ۱۳۹۸: ۷۹).

بحران مشارکت

بحران هویت، به‌ناگزیر بحران مشارکت را در پی می‌آورد. هرچند مفهوم مشارکت در دولت و سیاست، اندیشه‌ای نسبتاً جدید است و در دوران مدرن -به‌تبع دگرگونی‌های پدیدآمده در اندیشه سیاسی و مبانی قدرت- مطرح شده است که بر اساس آن، افراد به‌صورت ارادی، داوطلبانه، مستقیم یا غیرمستقیم و در قالب‌های سازمان‌یافته، خواهان ایفای نقش در تصمیم‌گیری‌های کلان و شکل‌دهی به حیات سیاسی-اجتماعی کشور می‌گردند (فاضلی، ۱۳۷۸: ۳۶۸) و شهروندان از طریق مجموعه‌ای از کنش‌ها، در جست‌وجوی اعمال نفوذ بر حکومت یا حمایت از سیاست‌های آن برمی‌آیند (فیرحی، ۱۳۸۸: ۲۹)؛ با این‌وجود، اقبال عمومی و همگرایی نسبی میان دولت و جامعه، همواره شرط بنیادین تداوم حیات دولت‌ها در تمامی اعصار بوده است. بررسی اسناد، مدارک و شواهد تاریخی نشان می‌دهد که هم‌زمان با تشدید بحران در هویت اجتماعی و مذهبی، سطح مشارکت و همگرایی ایرانیان ساکن مناطق مرکز، غرب و جنوب با دولت نادری به‌شدت کاهش یافت و روند واگرایی در برابر حکومت او در سال‌های پایانی سلطنتش سیری صعودی به خود گرفت. در همین راستا، رحمی تاتار، واقعه‌نویس عثمانی، به نقل از فرماندهان بازگشته از سپاه نادر می‌نویسد که وی دیگر هیچ‌گونه رغبتی به مردان جنگی ایرانی نشان نمی‌داد (کیوانی، ۱۳۹۳: ۵۹۴). در چنین شرایطی بود که «سپاه‌یان ایرانی» که در رکاب آن حضرت به خدمات اشتغال داشتند، از سلوک ناموافق آن رنجیده و روی گردان گشته، هر یک به ولایات بعیده رفته، بنای سرکشی و یاغی‌گری را پیشنهاد خاطر خود نموده‌اند» (مروی، ۱۳۶۴: ۹۴۲/۳). به دنبال این نارضایتی‌ها، گرایش‌های گریز از مرکز در میان این عناصر قومی و مذهبی شدت یافت؛ به‌گونه‌ای که عمده شورش‌ها علیه دولت نادری در همین مناطق و توسط همین گروه‌های اجتماعی به وقوع پیوست. طغیان مردم فارس، بنادر خلیج فارس، سلماس و دیگر نواحی، گواهی روشن بر تشدید این گرایش‌های گریز از مرکز و افول فزاینده پایگاه مردمی و مشروعیت دولت افشاری در آن مقطع تاریخی است.

سست کردن مشروعیت مذهبی

دین و مذهب خمیرمایه اصلی هویت و انسجام اجتماعی و سیاسی در دوران سنت بوده است. اقدام نادر در دگرگونی مذهبی ایرانیان هرچند به خاطر جو ترس و ارعاب در شورای مغان مخالفت آشکاری را برنینگیخت ولی استقبالی را هم در پی نداشت. برخی اقدام نادر در برگزاری شورا برای انتقال قدرت را بی‌سابقه و درواقع انقلابی دور از انتظار تصویر کرده‌اند؛ اما درواقع این اقدام نادر به خاطر دغدغه مشروعیت دولت او بود. وی به‌خوبی آگاه بود که به دلیل خلع صفویه با مشکل مشروعیت مواجه است. بدین خاطر با فسخ عناصر اصلی مذهب شیعی که صفویه مهم‌ترین حامی آنان محسوب می‌شد، خواست

سنت‌های مشروعیت در ایران را دگرگون سازد (اکسورثی، ۱۳۸۸: ۲۲۵). نادر در کودکی به تشیع پرورش یافته بود اما اکنون تمام قراین ناشی از گروه وی به تسنن داشت. هرچند برخی اصولاً بر این باورند که وی ایمان مذهبی چندانی نداشته است و گویا گرایش وی به تسنن سیاسی بوده است (اکسورثی، ۱۳۸۸: ۲۲۸). به سخن لکه‌هاتر جایگزینی تسنن به جای تشیع نشان‌دهنده تقدم اهداف سیاسی در سیاست مذهبی وی بوده است (لکه‌هاتر، ۱۳۳۱: ۱۴۰). نادر از این اقدام، مشروعیت‌زدایی از صفویه و مشروعیت‌سازی برای دولتش را مد نظر داشت. نادر در حالی که آشکارا نوشیدن شراب و روسپی‌خانه‌ها را آزاد کرده بود، فرمان بر ممنوعیت مناسک شیعی از جمله عزاداری محرم را صادر کرد (فلور، ۱۳۶۸: ۶۱). حتی در مواقعی که عناصر شیعی لشکر در ماه محرم مبادرت به عزاداری کرده بودند آنها را تنبیه ساخت. نتیجه این که سنی‌گرایی وی با عنوان پروژه مذهب جعفری به نحو قابل‌ملاحظه‌ای شکاف میان روحانیت و سلطنت و اکثریت شیعی جامعه با دولت وی را گسترش داد (تاکر، ۱۳۹۸: ۱۹).

گسست رابطه دانش و قدرت

چه در دنیای سنت و چه مدرن، قدرت و دانش با یکدیگر ارتباط متقابل دارند و هر یک دیگری را تأیید و تقویت می‌کنند (میلز، ۱۳۹۰: ۱۲۰). نادر با راندن غالب علما از دربار موجب ایجاد چالشی دیگر در مشروعیت دولتش شد. این چالش از همان شورای مغان آغاز شد. نادر در شورای مغان همه را مشمول لطفش کرد جز علما (فریزر، ۱۳۶۳: ۸۲). با توجه به نیاز دائمی به خلق مشروعیت سیاسی برای اعمال و کنش‌ها در عرصه سیاست و با عنایت به سرشت ذاتی مشروعیت به‌عنوان امری ذهنی، معنایی و توجیهی، یکی از کارآمدترین راه‌ها برای تولید مشروعیت و تقویت یا بازآفرینی و احیای آن، از طریق طبقه علما صورت می‌گرفت که منبع دانش و ابزار توجیه دینی قدرت بودند. در ایران همواره منبع دانش و قدرت علما و حاکمان بودند. این دو در ارتباطی متقابل سعی داشتند به تثبیت قدرت یکدیگر یاری رسانند اما اقدام نادر در حذف مناسبات دانش-قدرت و حذف کارکردی علما از ساخت سیاسی این بعد را دچار آسیب ساخت (دلیر، ۱۴۰۰: ۱۱۶). در این راستا نادر ابتدا دستور داد مردم مذهب شیعه را «تارک و به مذهب اصل سنت و جماعت سالک شوند» (مروی، ۱۳۶۴: ۳/۹۸۰). نادر در توجیه این اقدامش دلیل می‌آورد که خاقان گیتی ستان شاه اسماعیل بنا بر صلاح دولت خود آن مذاهب [سنت] را متروک و تشیع را شایع و مسلوک ساخته... [لذا مردم باید] این ملت را که مخالف رویه اسلاف کرام و آروغ عظام نواب همایون ماست باید تارک گردند (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۲۸۰). سپس اوقاف را از حوزه نظارت و اختیار علما به دولت منتقل ساخت. نادر پس از رسیدن به سلطنت در قزوین علما را گرد آورد و در مورد محل هزینه‌کرد درآمدهای اوقاف از آنها پرسید. پاسخ دادند صرف علما و مدارس و مساجدی می‌شود که در

آنها سربازان شاه را دعا می‌کنند. نادر با تمسخر آنها که دعای آنها بی‌نتیجه است اوقاف را به دولت انتقال و درآمدهای آنها را غصب کرد (هنوی، ۱۳۸۳: ۱۶۰). به‌طور کلی نادر جایگاه و شأن روحانیون را زیر سؤال کشید و کارکرد مذهبی و اجتماعی آنها را انکار کرد (اکسورثی، ۱۳۸۸: ۲۳۲). وضعیت برای علما به‌گونه‌ای غیرقابل تحمل شد که بسیاری از آنها در این دوران به‌ناچار از ایران به عتبات و هند مهاجرت کردند. چه‌بسا به خاطر قطع رابطه دانش-قدرت بود که چنگ زدن نادر به مشروعیت بدون واسطه مبتنی بر مفاهیمی چون ظل‌اللهی دستاوردی به همراه نیاورد (دلیر، ۱۴۰۰: ۱۳۳).

کژکار کردی و ناکارآمدی دولت

در اندیشه سیاسی ایرانی، شاه عامل نظم، مجری عدالت، فرمانده جنگ و ایجادکننده رفاه تلقی می‌شود. نظامات کل جامعه وابسته به شاه و اوامر و نواهی او داشت. به سخن امام محمد غزالی «دین به پادشاهی، پادشاهی به سپاه، سپاه به خواسته و خواسته به آبادانی و آبادانی به عدل استوار است» (فوران، ۱۳۷۸: ۷۸). کارویژه اساسی دولت امنیت‌سازی برای مردم و رفاه جامعه است: «خداوند ملوک را از آن جهت برگزید تا مانع تعرض آنان به یکدیگر گردد و به حکمت خویش سعادت و ترفیه بندگان را به دست آنان سپرد» (غزالی، ۱۳۶۱: ۸۱؛ لمبتن، ۱۳۷۱: ۲۰۶). باینکه کارویژه اساسی دولت برقراری نظم و امنیت در کشور و رفاه اهالی آن است، به خاطر ماهیت استبدادی دولت در ایران، در صورتی که پادشاهی عادل در رأس قدرت نبود و یا نظارت بر کارگزاران سستی می‌گرفت، خود دولت عامل ناامنی می‌شد (مالکم، ۱۳۶۲: ۷۲۷؛ قاضی مرادی، ۱۳۸۰: ۳۲۱). دولت نادری نمونه چنین دولتی بود. نادر پس از رسیدن به سلطنت و به‌ویژه پس از بازگشت از هند به استبداد بیشتر گرایید و نسبت به احوال مردم بی‌اعتناتر شد (شعبانی، ۱۳۷۳: ۱۴۴). مروی گرایش نادر به ظلم و زیاده‌ستانی و قساوت را چنین توجیه می‌سازد: چون حضرت صاحبقرانی از داغستان مراجعت به مملکت ایران نمود، طبیعت غریزی آن به صفرا و سودا منقلب گشته به آزار مالیخولیا مبتلا گردیده و بدان سبب و جهت حکام و عمال همه ولایات را که به نظر آن می‌رسید، بدون سبب و جهت ابواب و مسترد نموده، به قتل می‌رساند (مروی، ۱۳۶۴: ۹۴۲/۳). زیاده‌ستانی و رعایت نکردن معیارهای مرسوم مالیاتی شایع گشت. در کنار مالیات‌های مرسوم، مالیات‌های متعدد نامرسومی رایج شد که در مواقع خاصی با شیوه‌های خشونت‌آمیز وصول می‌شد: نادر «مداخل مستمری آن ولایات را بالمضاعف مقرر فرمود که هر ساله باز یافت نماید... و محصلان غلیظ و شدید تعیین فرمود که به ضرب کتک و شلاق به عمل آورده، تحویل خزانه عامره نمایند» (مروی، ۱۳۶۴: ۹۳۷/۳). ناظران خارجی بر اساس مشاهداتشان از نظام مالیاتی نادری روایت می‌کنند که اقسار مختلف مردم را دچار فقر و بدبختی شدید کرده بود (اوتر، ۱۳۶۶: ۱۸۱). ظلم و جور نادر و ستم

مالیاتی وی به حدی رسید که برخی عیال و اطفال خود را به فرنگی و هندی فروختند (حدیث نادرشاهی، ۱۳۷۶: ۲۱۸؛ گزارش کارملیت‌ها، ۱۳۸۱: ۶۹).

دولت نادری با وجود قدرت قاهره و درحالی که همسایگان از قدرت و شکوه وی در بیم بودند اما در امنیت‌سازی برای مردم ناتوان و یا بی‌اعتنا بود. به طوری که بازن می‌نویسد: در ایران نادرشاه، بسیار نادر اتفاق می‌افتاد که انسان با امنیت و بی‌مزاحمت بتواند سفر کند (بازن، ۱۳۴۰: ۲۳). نادر در مواقع متعددی دست سپاه را در تجاوز به مال و ناموس مردم بازمی‌گذاشت. چنان چه سپاهیان در مشهد دست به بدرفتاری زده به بسیاری از زنان و دختران تجاوز کردند (فلور، ۱۳۶۸: ۲۱). ساختن کله‌مناره و اسیر کردن زنان و فرزندان شهرهایی که شوریده بودند مرسوم گشت. در شیراز بعد از سرکوبی تقی‌خان دستور داد «سکان آن دیار را اسیر و قتل شمشیر خونریز گردانیده، کله مناره نمایند و زنان و فرزندان ایشان را عساکر منصور به قزاق و قلماق و فرنگ بیع نمایند» (مروی، ۱۳۶۴: ۹۴۷/۳). عملکرد نادری در سال‌های پایانی سلطنتش در شهرها به گونه‌ای بود که به عقیده بازن اگر شهری در معرض حمله دشمن قرار گیرد و پس از آن در اختیار سربازان فاتح برای غارت قرار گیرد، آن صدمه‌ها و گزندها را نمی‌دید که اصفهان در مدت ۴۵ روز اقامت نادر دید. با این ظلم و جو توطئه و بدگمانی، حاکمیت نادر به شدت محدود شده بود: شاه در اطراف خود جز زمزمه عصیان و فساد نمی‌شنید. پیک‌های او را بازداشت می‌کردند، اوامر او منقطع می‌شد. هر روز او را از شورشی نو در کشور خبر می‌دادند (بازن، ۱۳۴۰: ۲۶ و ۳۶). چند ماه پایانی حکومت نادر به ویژه در اصفهان، کرمان و سپس خراسان به صحنه‌های جنایت و قتل و غارت تبدیل شده بود (گزارش کارملیت‌ها، ۱۳۸۱: ۶۸). صحنه‌هایی که باعث شد احساسات مردمش از ستایش به وحشت و نفرت تبدیل و در نهایت اسباب قتلش را فراهم سازد (بازن، ۱۳۴۰: ۴۲).

اتکا بر مشروعیت نظامی

نادر یک سرباز بود و قدرت‌گیریش با تکیه بر شمشیرش ممکن گردید. در مشروعیت‌سازی برای دولت، نادر به جای عناصر مذهبی و سنن ایرانی، بیشتر بر دستاوردهای نظامی و ارتش خود تکیه می‌کرد. به طوری که از برجسته‌ترین جنبه‌های فرمانروایی نادرشاه، پافشاری او بر مشروعیت بخشیدن سیاسی و اجتماعی به حکومت خویش از راه تکاپوهای جنگی بود (صفت‌گل، ۱۳۷۵: ۲۹۷). از این رو توجیه بر تخت نشستنش را دستاوردهای نظامی و پیروزی‌هایش بر دشمنان عنوان می‌کرد. استرآبادی می‌نویسد: «امروز پادشاهی حق آن حضرت است که به آب شمشیر آتشبار خاک ایران را از دشمن بادیما پرداخته و به برق تیغ صاعقه بار آتش به خرمن هستی اعداء انداخته» (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۲۸۰). عهدنامه (وثیقه‌نامه) مغان در این باره سندی متقن است که چگونه در دشواره مشروعیت، نادر عمده کارویژه دولتش را در

آزادسازی کشور از اشغال بیگانگان و امنیت سازی توسط دولت خود می‌داند. در این سند آمده: «طایفه لزگیه به شروان و افغانه بر عراق و فارس و اصفهان و ملک محمود سیستانی بر خراسان و رومیه بر آذربایجان و کرمانشاهان و همدان، روسیه نواحی دربند و غیره را پامال جنود حوادث و فتن و اسیر و سرپنجه فتور و محن» ساخته... به «نیروی الهی دارالملک خراسان را از وجود متغلبه پرداخته بعد از آن رایت فراز عزیمت به جانب اصفهان گشته ملک اصفهان و ممالکی که در تصرف افغان بود مسخر ساخت و همچنین ولایت گیلان از تصرف اروس و ممالک آذربایجان و کرمانشاهان را از تصرف رومیه انتزاع و مسخر کرده آثار جور و عدوان برانداخته...» (کیوانی، ۱۳۹۳: ۵۷۷). به طوری در نتیجه این مجاهدت‌های نادری ممالک محروسه ایران «هر یک در مکان و مقر خود آسوده حال و رفاهیت پرور شدند و کار تمام و امور ممالک نظام یافت» (کیوانی، ۱۳۹۳: ۵۷۸). القاب نادری نیز عمدتاً در راستای کارویژه جنگی وی تعریف شده‌اند. نادر از سوی مروی نه ظل الله که عمدتاً با عنوان حضرت صاحبقران، نواب صاحبقران یا خاقان جهانبان یاد می‌شود (مروی، ۱۳۶۴: ۱/۳۳۰ و ۲/۴۴۵ و ۴۴۶). قان گیتی‌ستان (مروی، ۱۳۶۴: ۸۸۱/۲) نادر گیتی‌ستان (مروی، ۱۳۶۴: ۳/۱۰۳۵)، پادشاه کشور گیر (مروی، ۱۳۶۴: ۳/۱۰۷۱). دارای دوران (مروی، ۱۳۶۴: ۲/۸۸۵) از القابی است که به وی داده شده است.

هنوی از محبوبیت نادر در سال‌های آغازین در نزد سربازان سخن می‌گوید چنان‌چه در نزد آنها به صورت بتی درآمده بود (هنوی، ۱۳۸۳: ۱۵۴). فریزر می‌نویسد نادر تمامی افسران ارشد خود را که در سپاه بی‌شمارش خدمت می‌کنند به نام و نشان می‌شناسد و بر عملکردشان نظارت دارد. در تمامی جنگ‌ها و محاصره‌ها خود در پیشاپیش سپاه حرکت می‌کند. هر چند تاکنون زخم و جراحتی در این جنگ‌ها بر نداشته ولی چند اسب زیر پای وی کشته شده و چند گلوله آسیب مختصری به زره وی وارد کرده است (فریزر، ۱۴۰۲: ۶۲). او همچنین از مشروعیتی که فرماندهان نظامی پیروز از آن بهره می‌بردند و پیروزی‌ها را نمادی از عنایت الهی تصور می‌کردند، تمسک می‌جست (اکسورثی، ۱۳۸۸: ۲۲۶). توجه به نظامیگری منجر به کم‌توجهی به ابعاد دیگر کشور در حوزه سیاسی، اداری، اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی شد.

تکیه بر مزدوران نظامی

نادر با آگاهی از این که قلب‌باشان قدیم از مخلصان شاه اسماعیل و تبارش بوده و هستند با تشکیل ارتشی با ارکان قومی-مذهبی چندگانه و عمدتاً متشکل از ترکمانان، افغان‌ها و ازبکان، قلب‌باشان را به حاشیه راند. به‌ویژه پس از فتح قندهار، هند و آسیای میانه افراد سپاه به‌طور روزافزونی از افغانه، ترکمن‌ها، بلوچها، ازبک‌ها و دیگر اقوام سنی مذهب تشکیل می‌شد. تعداد سربازان نادر در سال ۱۷۴۳م/۱۱۵۶هـ.

تعداد ۳۷۵ هزار نفر بود که اکثر آنها غیرشیعه بودند. ۶۰ هزار نفر ترکمن و ازبک، ۷۰ هزار نفر افغان و هندی و ۶۵ هزار خراسانی، ۱۲۰ هزار نفر از نواحی غربی ایران و ۶۰ هزار نفر از آذربایجان و قفقاز (اکسورثی، ۱۳۸۸: ۳۲۹). نادر با تحت فشار قرار دادن قزلباشان خواست امکان مخالفت و شورش علیه خود را کم کند و نیز امکان کامیابی شورش‌های هواخواه صفویان را کم نماید.

نادیده گرفتن و حاشیه‌رانی قزلباشان از سوی نادر، واکنش‌های آشکار و پنهانی داشت. سربازان ایرانی نادر از نخستین کسانی بودند که به محض پراکنده شدن سر به شورش برداشتند. این اشخاص نه تنها در دل خود به او لعنت می‌فرستادند بلکه آشکارا از او بد می‌گفتند. این سربازان ایرانی خود را تحت سلطه کسانی می‌دیدند که از آنها تنفر داشتند (هنوی، ۱۳۸۳: ۲۹۷). آنها به گفته دیوران اظهار می‌کردند: «او را به تخت سلطنت نشاندیم و حالا او به‌توسط تاتار و افغان به ما ظلم می‌کند» (کیوانی، ۱۳۹۳: ۲۶۴). مروی صراحتاً می‌نویسد: «حال همگی سپاه که در رکاب آن حضرت به خدمات اشتغال داشتند، از سلوک ناموافق آن رنجیده و رویگردان گشته، هر یک به ولایات بعیده رفته، بنای سرکشی و یاغیگری را پیشنهاد خاطر خود نموده‌اند» (مروی، ۱۳۶۴: ۳/۹۴۲). حزین محمدخان بلوچ را شاهد می‌آورد که «دعوی اخلاص و بندگی به شاه‌تھماسب می‌نمود» و بالطبع مردم ستم دیده به‌جانب او می‌گرییدند (کیوانی، ۱۳۹۳: ۵۶۹؛ ۹۸). باوجود تکیه نادر بر سپاهش، در روزهای آخر وی تنها به نگهبانان افغانی اعتماد داشت و حتی از آنها خواستار قتل عام قزلباشان سپاه همراهش شد. همین سوءظن علیه عناصر ایرانی، زمینه توطئه و قتلش را فراهم ساخت. سرداران قزلباش نادر چون «قوجه‌بیگ گوندوزلوی افشار ارومی و حسین بیک شاهوار، به اشاره علیقلی خان و تمهید صالح‌خان قرقلوی ایبوردی و محمدقلی خان افشار ارومی کشیکچی باشی و جمعی از همیشه کشیکان، که پاسبانان سرپرده دولت بودند، نیمه‌شب داخل سرپرده گشته پادشاه را مقتول و سری که از بزرگی در عرصه جهان نمی‌گنجید در میان اردوی، گوی لعب طفلان ساختند» (استرآبادی، ۱۳۷۷: ۴۲۵).

نتیجه‌گیری

مشروعیت معضله دیروز، امروز و فردای دولت‌ها و صاحبان قدرت است. هر دولتی هرچه قدر هم که نیرومند باشد بازهم نیازمند مشروع‌سازی قدرت خود است. دولت نادری نمونه دولت‌هایی است که باوجود قدرت نظامی فوق‌العاده و پیروزی‌هایش بر دشمنان اشغالگر ایران، به خاطر ضعف در مشروعیت دچار بحران شد و به خاطر عدم پاسخ مناسب به دشواره مشروعیت از پای درآمد. بر این اساس مقاله حاضر با روش تحقیق تاریخی در پی پاسخ به این پرسش برآمد که علل و زمینه‌های بحران مشروعیت دولت نادری چه بود و واکنش نادر در مقابل این بحران چه بوده است؟ درحالی که عموم پژوهندگان در

دشواره مشروعیت دولت نادری بر گونه خاستگاهی/پیشینی انگشت گذاشته‌اند و این که نادر مشروعیت قوی صفوی را نادیده گرفت و از تباری فرودست برخاسته بود که تبار شاهی نداشت، دشواره مشروعیت نادری را به گونه خاستگاهی فرو کاهیده‌اند. این در حالی است که طبق مدعای این نوشته بحران اصلی مشروعیت دولت نادر از مشروعیت کارکردی ناشی شد. نادر علاوه بر معضلی که در مشروعیت خاستگاهی داشت، از بعد کارکردی نیز در تولید، بازتولید و توجیه مشروعیت دولتش ناکام شد. تلاش نادر در دگرگون‌سازی مبانی مذهبی مشروعیت جامعه با واکنش سرد و عدم پذیرش اکثریت شیعی و متعصب مردم مواجه شد. ضمن آن که این تغییر در مبانی مذهبی و ورود عناصر مذهبی و قومی جدید و بیگانه، منجر به واگرایی هویتی و بحران در مشارکت را سبب شد. دولت نادر در انجام کارویژه ذاتی خود ناکام ماند. باوجود رفع سلطه اشغالگران خارجی، خود دولت به عامل ناامنی، زیاده‌ستانی و ویرانی شهرها و روستاها تبدیل شد. نهایت این که تکیه نادر بر مشروعیت مبتنی بر نظامیگری که نقطه قوت دولتش بود، عامل سقوط و نابودی خود را فراهم ساخت. شاهی که با شجاعت و جنگاوری خود دشمنان را مقهور و احترام جهانیان و حس غرور مردمانش را برانگیخته بود، در کسب مشروعیت کامیاب نشد.

References

- Ābdi, Zahrā 2015. Nader Shah's religious approach and its impact on Shiites and Shiite scholars, *Shiite Studies*, Year 13, Issue 52, Winter, pp. 135-166. [In Persian]
- Abdollahi, Noorollah and Kajbāf, Ali Akbar 2013. The Legitimacy of the Safavids and the Nader Dynasty, *History of Iran after Islam*, Year 3, Issue 6, Spring and Summer, pp. 117-138. [In Persian]
- Amazing Letters of Jesuit Priests 1370 š. translated by Bahram Faravashi, Tehrān: Andisheh Javan Scientific Institute. [In Persian]
- Asnād ve Makātebāt Tārikhi Iran doreh afsharieh, 1364 š. be koošeš mahmadreza nasiri, rasht: daneshgah gilān. [In Persian]
- Auter, Jean 1984. Travelogue of Jean Auter in the Age of Nader Shah, translated by Ali Eghbali, Tehrān: Javidan Publications.
- Avery, Peter 2008. History of Iran in the Afshar, Zand and Qajar Periods, translated by Morteza Saqebfar, Tehrān: Jami.
- Axworthy, Michael 2009. Iran in the Age of Nader Shah, translated by Seyyed Amir Niakoui and Sadegh Zibakalam, Tehrān: Rozena Publishing. [In Persian]
- Azer, Edward and Chung, In-moon Buzan, Barry 2009. Legitimacy, National Integrity and Policymaking Power; The Software Aspect; National Security in the Third World, Tehrān:

- Strategic Studies Research Institute.
- Bābāei, farehād 1400 š. āsibšenāsi amolkard nādarshah afshār dar taghir hakemiyate siasi az safooyeh bah afsharieh, Tehran: daneshgah piam nor. [In Persian]
- Bazin, Padri 1986. Letters of the Physician of Nader Shah, translated by Ali Asghar Hariri, Tehrān: Sharq Publications.
- Beetham, David 2003. The Legitimization of Power, translated by Mohammad Abedi Ardakani, Yazd: Yazd University.
- Carmelites' Report from Iran during the Afsharid and Zand Dynasties 1381 š. translated by Masoumeh Arbab, Tehrān: Ney Publishing
- Dalir, Nayra 1400 š. The concept of divine shadow in the era of Nader Shah and socio-political developments based on the development of new knowledge-power relations, Historical Sociology, Volume 13, Number 2, Fall and Winter, pp. 107-138. [In Persian]
- Eftekhāri, Asghar 2011. Introduction to An Introduction to the Sociology of Security, Bill McSweeney, translated by Mohammad Ali Ghasemi and Mohammad Reza Ahani, Tehrān: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Estarābādi, Mahmādamehadi 1377 š. jahangoshaye nadari, teharan: Anjaman asar ve mofakhar fareangi. [In Persian]
- Faridi, Mohammad, Qaradaghi, Masoumeh, Sadeghi, Maghsood Ali and Kazemi Rashed, Manijeh 2017. Nader Shah, Legitimacy and Social Revolts, History of Iran after Islam, Year 8, Issue 15, Fall and Winter, pp. 143-175.
- Fasāyi, haji mirza hasan hasini 1382 š. farsenāmeḥ naseri, bah tashih mansur rastgar fesāyi, Tehrān: amirkabir. [In Persian]
- Fāzeli, Abdolreza 1999. Political Participation and Parties, Collection of Articles on Partisanship and Political Development, Volume 2, Tehrān: Hamshahri. [In Persian]
- Firahi, Davood 2009. Religion and Government in the Modern Era, Tehrān: Rokhdaad-e No. [In Persian]
- Flore, Willem 1989. The Reign of Nader Shah According to Dutch Sources, Translated by Abolghasem Sari, Tehrān: Toos Publications.
- Foran, John 1999. Fragile Resistance, translated by Ahmad Tadayin, Tehrān, Rasa.
- Fraser, James 1402 š. Excerpt from Fraser's Travelogue; Meeting with Nader Shah, by Farshad Farshbaf Abishemi, Lahijan: Academy of Sciences and House of Image and Art.
- Fraser, James 1984. History of Nader Shah and a Brief History of the Mughal Sultans in India, translated by Abolghasem Naser al-Molk, Tehrān: Pasargad.
- Galiyani, Ali 1999. Legitimacy and Political Stability in Iran (1953-1979) PhD Thesis in Political Science, Tehrān: Tarbiat Modares University.

- Ghatoghi Ghosh, Abraham 1951. Selections from the Notes of Abraham Ghatoghi Ghosh, translated by Stephen Hananian and Abdolhossein Sepanta, Isfahan: Habl al-Matin Press.
- Ghazāli, Imam Muhammad 1982. *Nasihah al-Muluk*, edited by Jalal al-Din Homaei, Tehrān, Babak Publications. [In Persian]
- Golestaneh, Abolhasan ibn Mohammad Amin 1344 š. *Mojmal al-Tavārikh*, Tehrān: Entesharate Daneshgāhe Tehrān. [In Persian]
- Hadis nadarshāhy 1376 š. edited by Reza Shabāni, Tehrān: Be'sat Publications. [In Persian]
- Hanway, Jonas 1383 š. *The Life of Nader Shah*, translated by Esmaeil Dolatshahi, Tehrān: Elmi Farhangi Publications.
- Heywood, Andrew 2010. *Politics*, translated by Abdolrahman Alam, Tehrān: Ney Publishing.
- Jafari, Ali Akbar and Šabani Moghadam, Adel 2015. *Social Contexts and Flow of Nader Legitimacy, Historical Research, Year 51, Issue 2, Summer*, pp. 33-52. [In Persian]
- Jafarian, Rasoul and Khezri, Ahmad Reza and Rafiei, Mohammad Hossein 2017. *Abdullah Suwaydi and a Salafi narrative of the Congress of the Rapprochement of Religions of Nader Shah Afshar in Najaf, Studies in the History of Islam, Year 9, No. 32, Spring*, pp. 53-71. [In Persian]
- Karti, Abraham Catholicos 1399 š. *My History and Nader Shah of Iran*, translated by Fatemeh Orouji, Tehrān: Tahouri.
- Kasravi, Ahmad 1369 š. *Introduction to the Book of Nader Shah*, n.p.: Bonyad Publishing. [In Persian]
- Keyvāni, Mehdi 2014. *Iran in the Afsharid Era, Comprehensive History of Iran, Vol. 11*, Tehrān: Center for the Great Islamic Encyclopedia. [In Persian]
- Lambton, A. 1980. *Theories of Government in Persia*, translated by Changiz Pahlevan, Tehrān: Ketab-e Azad.
- Lipset, Seymour Martin 2020. *The Social Bases of Politics*, translated by Fariborz Majidi, Tehrān: Samt.
- Lockhart, Laurence 1952. *The Life of Nader Shah*, translated by Moshfegh Hamedani, n.p.: Shargh Printing House.
- Malcolm, Sir John 1983. *History of Persia*, translated by Mirza Esmaeil Heyrat, Volume Two, Tehrān, Yasavoli Publications.
- Marvi, Mohammad Kazem 1985. *Alam Ara-ye Naderi*, edited by Mohammad Amin Riahi, Tehrān: Zavvar Bookstore.
- Mills, Sara, 2011, *Michel Foucault*, translated by Morteza Nouri, Tehrān: Nashre Markaz.
- Navāi, Abdolhossein 1989. *Nader Shāh and His Successors; Along with Royal Letters and*

- Political and Administrative Documents, Tehrān: Zarrin. [In Persian]
- Qāzi Moradi, Hassan 2001. Despotism in Iran, Tehrān, Akhtarān Publishing. [In Persian]
- Qazvini, Abolhasan 1367š. Fawa'id al-Safawiyya, Tehrān: Institute for Cultural Studies and Research. [In Persian]
- Sefatgol, Mansour 1996. The Fall of the Afshar Dynasty from Khorasan and the Final Conflicts between the Afshars and the Qajars, Quarterly Journal of Culture, No. 19, pp. 293-338.
- Šabani, Rezā 1373 š. tarikh ejtemaei irān dar asr afšarieh, taharān: gumes. [In Persian]
- Shadi, Ali and Dalir, Nireh 1402 š. Rethinking the causes and contexts of the formation of the Magian Council, History of Iran after Islam, No. 35, Summer, pp. 115-138. [In Persian]
- Sperber, Mans 1984. Criticism and Analysis of Jabarit, translated by Karim Qasim, Tehrān: Damavand Publications.
- Tucker, Ernest 2019. Nader Shah and the Quest for Legitimacy in Post-Safavid Iran, translated by Mahmoud Mehmannaawaz and Nematollah Zakipour, Yasuj: Yasuj University.
- Weber, Max 2005. Economy and Society, translated by Abbas Manouchehri, Mehrdad Torabinejad, and Mostafa Emadzadeh, Tehrān: Samt. [In Persian]

Intentionally Left Blank

شعبہ تحقیقات علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرنال جامع علوم انسانی